



AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 4 Issue 08 | pp. 168-180 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

IQTISODIY RIVOJLANGAN MAMLAKATLARDA OLIY TA'LIMNING BARQAROR RIVOJLANISH MODELLARI TAHLILI



Xodjaeva Shodiya Abitjanovna
PhD, Savdo ishi kafedrası dotsenti
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Annotatsiya. Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda oliy ta'limning barqaror rivojlanish modellarini o'rganishning dolzarbligi ta'limning global bilim iqtisodiyotida ortib borayotgan roli bilan bog'liq. Zamonaviy sharoitda milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi tobora oliy ta'lim tizimi orqali shakllanadigan inson kapitali sifatiga bog'liq. Shu bilan birga, iqtisodiyoti rivojlangan ko'plab mamlakatlar uzoq muddatli natijalarga, innovatsiyalarni birlashtirishga, ta'lim jarayonlarini raqamlashtirishga va sanoat va mehnat bozori bilan yaqin hamkorlikka yo'naltirilgan ta'lim tizimlarini rivojlantirishning barqaror modellarini ishlab chiqdilar va muvaffaqiyatli qo'lladilar. Maqolada milliy iqtisodiyotni rivojlantirish uchun haydovchi sifatida oliy ta'lim tizimining barqaror rivojlanish modellari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ta'lim xozmatlari, oliy ta'lim muassasalari, innovatsion rivojlanish, raqobatbardoshlik, milliy iqtisodiyot, samaradorlik.

Kirish

Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, dunyoning hech bir mamlakatida milliy innovatsion tizim (MIT) xususiy sektor tomonidan mustaqil ravishda shakllantirilmagan. Barcha mamlakatlarda milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirish maqsadida joriy qilinadigan MIT, o'z elementlarining o'zaro munosabatlarini muvofiqlashtirib turish asosida ushbu tizimni shakllantirishda davlat etakchi rolni o'ynaydi hamda faoliyat ko'rsatadi milliy, tarmoq va mintaqaviy rivojlanishning ustuvor yo'nalishlarini belgilaydi shuningdek, resurslarning shu yo'nalishlarda to'planishini ta'minlab beradi .

Ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasi milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish va rivojlantirishning hal qiluvchi omiliga aylanadi. Ilm-fanga asoslangan texnologiyalarni rivojlantirish darajasi bugungi kunda mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi va ilmiy-ishlab chiqarish salohiyatining saviyasini ko'rsatadi. Ilg'or jahon tajribasi shuni dalolat beradiki, integratsiyalashgan ilmiy-ta'lim tuzilmalari sifat jihatidan yangi bo'lgan mutaxassislarini tayyorlashni ta'minlaydi. Ishlab chiqarishdagi yangi texnologiyalar yangi bilimlarni talab etadi va mamlakatning iqtisodiy o'sishiga xizmat qiladi.

Jahon tajribasini o'rganish ilm-fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasining milliy kontsepsiyasini yaratishda muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon uzoq davom etadigan

integratsiya shakllarining xilma-xilligi va ko'p o'lchovli bo'lib, Amerika modeli, Yaponiya (Osiyo) modeli va aralash turdagi Evropa modeli asosida izlanishlar olib boradigan universitetlar misolida ko'rish mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

O'zbekistonlik olimlar tomonidan iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda oliy ta'lim muassasalarida ilm-fanni rivojlantirish asosida MITni shakllantirish bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda tegishli taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Jumladan, M.Q.Pardayev, M.M.Muxammedov, M.E.Po'latov, D.X.Aslanova, I.S.Tuxliev, Q.Sharipov, M.T.Alimova, Sh.Qurbonov, A.Musurmanova, N.Muslimovlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda iqtisodiyotda MITni ahamiyati ko'rsatib o'tiladi. S.S.Gulyamov, Q.J.Mirzayev, J.R.Zaynalov, I.Iskandarov, Q.Abduraxmonov, Sh.Mardonov, K.Urazov, M.Mirsolieva kabilar ishlarida MITni shakllantirish bo'yicha OTMda innovatsion tizimni takomillashtirish bo'yicha ilmiy xulosa va amaliy tavsiyalar berilgan. B.Xodiev, B.SH.Usmonov, K.B.Urazov, R.X.Ergashevning ishlarida esa oliy ta'limda innovatsion faoliyatni rivojlantirishning klasterli yondashuvlarga asoslangan majmualar tashkil etish asosida ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasi tizimini rivojlantirish bo'yicha ayrim takliflar kiritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda bir qator ilmiy manbalarda o'z aksini topgan ta'lim xizmatlari bozorining milliy iqtisodiyotning innovatsion rivojlanish masalalariga taaluqli empirik va konseptual tadqiqotlar o'rganildi va ulardagi ilmiy yondashuvlar tizimlashtirildi. Shuningdek, tadqiqot ishida tizimli tahlil, mantiqiylik, analiz va sintez, qiyosiy tahlil va guruhlash usullari qo'llanildi.

Tahlil va natijalar

Milliy innovatsion tizimini shakllantirishda innovatsion jihatdan rivojlangan davlatlardan AQSh, Yaponiya va Xitoyning shu yo'nalishdagi tajribasini o'rganish alohida ahamiyatga ega.

Innovatsion jarayonlarni jahon miqyosida baholashda global innovatsion indeksi muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Janubiy Koreya ko'rsatkichlari global innovatsion indeks reytingiga ko'ra (1-jadval) birinchi o'rinni egallaydi [1].

Jahon tajribasida talabalarni o'qitish bilan ilmiy tadqiqotni qo'shib olib borishga mo'ljallangan OTMlari alohida o'rin tutadi. Bunday OTMlarda ma'ruzalar tinglagan talabalarga shu erning o'zida nazariy bilimlarini va laboratoriyalarda amalga oshirishadi. Bunday integratsiya jarayonlarni amalga oshiradigan universitetlar kontseptsiyasining asosiy xususiyati sanoat bilan mustahkam aloqalarning mavjudligidadir. OTMlarda bunday yondashuvning keng yoyilganligiga misol sifatida AQShdagi Texas universiteti, Stenford universiteti, Manchester merto-universitetlari faoliyat yo'sinini ko'rsatish mumkin. Misol uchun, Massachuset texnologiya instituti taxminan 300 korporatsiyalari bilan bog'langan bo'lib, ularning yarmidan ko'pi AQShning eng yirik korporatsiyalari sanaladi. Bu tadqiqot universitetlari moliyalashtirish manbalarining ko'pligi bilan ajralib turadi. Bunga davlat va mahalliy byudjetlar, grantlar, xayriya va homiylik jamg'armalari, biznes, o'quv, tadqiqot, ishlab chiqarish va maslahat faoliyatidan olingan turli mablag'larni kiritish mumkin [2].

1-jadval

Yalpi ishlab chiqarish mahsulotga nisbatan global innovatsion indeks bo'yicha yuqori retingga ega mamlakatlar

Mamlakatlar	Innovatsion xarajatlar	Innovatsion samaradorlik	Umumiy ball	Reyting ko'rsatkichi
Janubiy Koreya	1,75	2,55	2,26	1
AQSh	1,28	2,16	1,80	2
Yaponiya	1,16	2,25	1,79	3
Shvetsiya	1,25	1,88	1,64	4
Niderlandiya	1,40	1,55	1,55	5
Kanada	1,39	1,32	1,42	6
Buyuk britaniya	1,33	1,37	1,42	7
Germaniya	1,05	1,09	1,12	8
Frnatsiya	1,17	0,96	1,12	9
Avstraliya	0,89	1,05	1,02	10

AQShda o'qishni va ilmiy faoliyatni hamkorlikda olib boradigan universitetlarni moliyalashtirish federal hukumat tomonidan 30,3%, hududiy hukumatlar hisobidan 13,3%, mahalliy byudjetlardan 2,7%, xususiy sektordan 4,9%, talabalar tomonidan 33,1% miqdorida amalga oshiriladi. Mablag'larning yana 15% oliy maktabning o'z mablag'lari va daromadlari hisobidan amalga oshiriladi.

Evropada ilmiy texnologiyalarning jadal rivojlantirish 1980 yillardan boshlangan. Bunga Park Heriot, Edinburg, Louvain-La-Neuve tadqiqot universitetlari, Belgiyadagi universitetlarni kiritish mumkin. Ilm-fan bilan shug'illanadigan firmalar ushbu OTMlarda olib borilgan tadqiqot natijalari asosida yaratilgan texnoparklardan ijaraga er berish va joy berish asosida milliy innovatsion tizimni rivojlantirish imkoniyatlari yaratilgan [3].

Amerika Qo'shma Shtatlari texnoparklar shakllanishi va rivojlanishida etakchi mamlakat hisoblanadi, boshqacha qilib aytganda Amerika "texnoparklarning Vatani" hisoblanadi. 1971 yili jurnalist Don Xefler "AQShning Silikon (Kremniy) vodiysi" to'g'risida bir necha maqola chop etdi va bu maqolalar San-Frantsiskoda bunday hudud borligini dunyoga tanitdi. Bu joy ilgari ilg'or texnologiyalarning ko'pligi bilan ajralib turardi. 1909-yilda Qo'shma Shtatlardagi birinchi radiostantsiya San-Xose shahrida ochildi va bir yil o'tib, Palo Alto shahrida "Federal telegraf korporatsiyasi" ish boshladi. Keyingi o'n yil ichida FTC kompaniyasi jahonda birinchi global radio tarmog'ini yaratdi. AQSh dengiz kuchlari qirg'oq bo'ylab havo kemalarini angarga joylashtirgach, aviabaza atrofida unga xizmat ko'rsatuvchi texnologik kompaniyalar ko'payib, o'z ehtiyojlarini qondira boshlashdi. Aviabaza yopilgach, uning o'rnini NASAning o'tmishdoshi Aeronavtika

Milliy maslahat kengashi egalladi va u aviatsiya sohasida ustuvor yo'nalishlar bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib bordi.

Ikkinchi jahon urushidan keyin, Stenford universitetida talabalar soni keskin oshgani bois universitet qo'shimcha moliyalashtirishga muhtoj edi. Universitet asoschisining vasiyatiga ko'ra, universitet joylashgan 32 kvadrat kilometr er maydonini sotish mumkin emas edi. Universitetning Mexanika fakulteti dekani, professor Frederik Emmons Terman boshqa yo'lni tanladi, ya'ni - ofislar va ishlab chiqarishni joylashtirish uchun er maydonini uzoq muddatli ijaraga berishni tavsiya etib amaliyotga joriy qildi.

Shunday qilib AQShning birinchi sanoat parki, ya'ni Stenford sanoat parki shakllanadi. "Eastman Kodak", "General Electric", "Shockley Semiconductor Laboratory", "Lockheed" kabi kompaniyalari o'zlarining birinchi ofislarini xuddi mana shu texnopark tarkibida ochishgan va faoliyat yuritishgan. "Hewlett-Packard" kompaniyasi xam bu erda tez orada o'zining yangi ofisini ochadi. Bu texnopark xozirgi vaqtda "Stanford Research Park" deb ataladi, unda 150 dan ziyod kompaniyalar faoliyat yuritadi. Texnopark rivojlangan transport infratuzilmasiga ega. 20 yil oldin "VMware" kompaniyasi 50 kvadrat metrdan kichikroq kichkina ofisni ijaraga olgan edi va hozirda bu erda 19 ming kishi ishlaydi.

Dunyodagi eng yirik tadqiqot parklaridan biri shimoliy Karolina shtatida (AQSh) faoliyat ko'rsatmoqda. U "tadqiqot uchburchagi" - "Research Triangle Park" deb ataladi. U uchta shaharda uchta universitet bilan ish olib boradi: Daremdagi Dyuk universiteti, Roli shahrida shimoliy Karolina shtati universiteti va Chapel-Xill shahridagi Shimoliy Karolina universitetidir. Park eng qadimgi parklardan biri bo'lib, ta'lim maskanlari va mahalliy biznes manfaatlari uchun davlat hokimiyati xamda boshqaruv organlari tomonidan tashkil etilgan. "Tadqiqot uchburchagi" - "Research Triangle Park" 2800 gektar er maydonini egallagan bo'lib, unda 50 000 ta ilmiy xodimga ega bo'lgan 200 ta kompaniya faoliyat yuritadi. Tadqiqot parkida maxsus soliq imtiyozlari mavjud. Har 100 dollarlik mulkni baholash uchun soliq 10 tsentdan oshmaydi. 1969 yilda Simplex ko'chib o'tdi. O'sha paytlarda ko'plab binolar vayron qilinib bo'sh yotardi. Agar Massachuseyt texnologik instituti o'zining 110 ming kvadrat metrlik mulki uchun joy qidirmaganda, bunday xolat ko'p yillar davom etgan bo'lardi. 1983 yilda institut Forest City Enterprise korporatsiyasining erini imorat va binolar qurish uchun tanladi va 1985 yilda bosh rejasini tasdiqladi. Bugungi kunda universitet parki tarkibida zamonaviy ofislar, laboratoriyalar va turar-joy binolari mavjud.

Buyuk Britaniyada texnoparklar "ilmiy parklar" deb ataladi. 1960-yillarning oxirida Buyuk Britaniyada joylashgan universitetlar oldida bitta vazifa, ya'ni yuqori fan sig'imli sanoat bilan integratsiya jarayonini kuchaytirish masalasi turar edi. Mahalliy darajada texnoparklarni yaratish orqali muammo hal qilindi. Kembrijda to'plangan boy tajriba va bilimlar, asbob-uskunalar hamda inson kapitalidan maksimal foyda olish uchun ilmiy park yaratish to'g'risida qaror qabul qilindi. O'sha paytda Buyuk Britaniya jahon innovatsiya bozorida liderlikni qo'ldan chiqargan edi. 1973 yilda Triniti kollejiga tegishli er maydonlarida ular yo'llarni qurishni boshlashdi va parkning rasmiy ochilishi 1975 yilda bo'lib o'tdi. Triniti kolleji kvartiralarini ilmiy xodimlarga ijaraga berardi va yangi kompaniyalar bilan xamkorlik qilishga tayyor edi. Ilmiy parkda ishlaydigan korxonalar orasida Philips filiali xam bor edi. Ijarachilarning aksariyati yuqori texnologik kichik

kompaniyalarga tegishli edi. Toshiba kompaniyasi va Kembrij universitetining fizika fakulteti bilan hamkorlikda XXI asr texnologiyasini yaratish bo'yicha kvant fizikasidan samarali foydalanish maqsadida qo'shma korxonalar tashkil etishdi. Xuddi shunday, boshqa kompaniyalar ham yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirishda universitetning ilmiy salohiyatidan foydalanishdi.

O'tgan 10 yil mobaynida, Buyuk Britaniyaning Gilford shahridagi Surreya Universiteti o'z tadqiqot loyihalarining aksariyat qismini moliyalashtirishda mustaqil manbalardan foydalangan. Surreya ilmiy tadqiqot parki universitet boshqaruvi ostida ishlaydi. Universitet internet, telefon, faks bilan jihozlangan ofislarni ijaraga beradi, mashinalar uchun turar joylar tashkil etib, ma'muriyat ishini sifatli bo'lishini ta'minlaydi [4].

Bugungi kunda Britaniya ilmiy parklari, qoida tariqasida, ta'rischilar guruhiga tegishli bo'lib, uning tarkibiga mahalliy universitet, mintaqaviy rivojlanish jamg'armasi va ayrim xususiy kompaniyalar kiradi.

Xalqaro texnologik va ilmiy parklar assotsiatsiyasi ma'lumotlariga ko'ra, dunyodagi, shu jumladan Markaziy va Sharqiy Evropa mamlakatlariidagi barcha texnologik parklarning uchdan ikki qismi 1980 yillardan so'ng tashkil topgan.

Fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi tizimida ilmiy texnoparklar 1980 yil Braziliya, Hindiston davlatlarining OTMda olib borilgan tadqiqot natijalari asosida ham tashkil qilina boshlandi. Bugungi kunda Malayziya va Sharqiy Evropa, MDH va Xitoy mamlakatlarida ham bunday ishlar amalga oshirilmoqda. Hozirgi kunda dunyoda 400 ilmiy texnoparklar mavjud, boshqalari esa yaratilish bosqichidadir.

Xitoy Xalq Respublikasining innovatsion rivojlanish yo'li o'ziga xos. Respublikaning XX asr oxiri XXI asr boshlaridagi ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli aholining jadal sur'atlar bilan o'sishi, energiya resurslari etishmasligi, hududlar notekis rivojlanganligi, ekologiya yomonlashuvi va inflyatsiya g'oyat yuqoriligi kabi dolzarb muammolar bilan tavsiflanar edi. Xitoy hukumati mazkur muammolarning echimini investitsiyalar orqali hal etish yo'lini tanladi.

Xitoyda innovatsion rivojlanishning o'ziga xos tamoyili chet eldan investitsiyalarni jalb etish va tayyor texnologiyalarni xarid qilish, ishlab chiqarishga tatbiq etish orqali o'z xususiy innovatsiyalarini yaratish va yuqori texnologiyali brendlarni vujudga keltirishga ustuvorlik berilganligida ko'rinadi.

Mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini jadallashtirishga qaratilgan islohotlar 1978 yilda boshlanib, davlatning kelgusidagi taraqqiyoti uchun g'oyat katta imkoniyatlar yaratdi. Xitoyning o'zi ham innovatsion rivojlanishini chet eldan patentlar, litsenziyalar xarididan boshlab, zamonaviy sanoat tarmog'ini shakllantirishga muvaffaq bo'ldi.

Xitoyning innovatsion rivojlanishini uch bosqichga ajratish mumkin. 1-bosqich 1978-1982 yillarni o'z ichiga oladi. Bu davrda Xitoyda erkin iqtisodiy zonalar (EIZ)ga sarmoyalarni jalb etishning huquqiy-shartnomaviy, tashkiliy asoslari vujudga keltirildi. Bu jarayonda soliqqa tortish, texnologiyalarni qabul qilish va tarqatish, mehnat munosabatlari, valyuta va bojxona masalalarini tartibga soluvchi qonunchilik xujjatlari to'plami qabul qilindi.

Soliqqa tortishda imtiyozlar berilib, mamlakatda korxonalar foydasidan olinadigan soliq stavkasi 33% bo'lgan holatda, erkin iqtisodiy zonalarda joylashgan, faoliyat

ko'rsatayotgan korxonalarda bu ko'rsatkich 15% ni tashkil etgan. Innovatsion rivojlanishning 2-bosqichi 1983-1989 yillarni qamrab olib, shu davrda Xitoyga chet el kapitalini nafaqat erkin iqtisodiy zonalarga, balki davlatning boshqa hududlariga ham kiritish, erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini yana kuchaytirish, kengaytirish, qonunchilikni yanada takomillashtirish masalalari muvaffaqiyatli hal etildi. 2-bosqichda erkin iqtisodiy zonalarda joylashgan korxonalar ishlab chiqargan mahsulotining 50% zi eksport qilindi, bu zonalardagi infratuzilmalarni barpo etish xarajatlarining 80% zini Xitoy hukumati o'z zimmasiga oldi [5].

Xitoyda innovatsion rivojlanishning 3-bosqichi 1990 yildan boshlanib, bugungi kunda mamlakatda mavjud bo'lgan texnik-texnologik tartibning poydevoriga aynan shu bosqichda asos solindi.

Xitoy innovatsion rivojlanishining ustuvor tamoyillaridan yana biri strategik rejalashtirish, prognozlash, dasturlash kabi iqtisodiy dastaklardan yuqori samara bilan foydalanishdir. Bu erda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning "Prognoz-2050" strategik dasturi ishlab chiqilgan va iqtisodiy hayotga muvaffaqiyat bilan tatbiq etilmoqda.

Yaponiyaning innovatsion rivojlanish tarixi, yangiliklarga investitsiya kiritish usuli iqtisodiyotni rivojlantirishning o'ziga xos yo'nalishi hisoblanadi. Mamlakatda ikkinchi jahon urushidan keyin iqtisodiy ahvol g'oyat ayanchli bo'lgani tarixdan ma'lum. Yaponiya 1950 yillardan boshlab texnoparklarni jadal sur'atlar bilan tashkil etish yo'lidan borib, chet eldan juda ko'plab patentlar va litsenziyalar sotib oldi.

O'tgan asrning 80-yillarida esa Tashqi savdo va sanoat vazirligi tomonidan "Texnopolis" dasturi asosida 14 shaharda 18 ta texnopolis tashkil etildi. "Tsukuba" texnopolisi ular orasida eng yirigi bo'lib, 28 ming gektar maydonni egallagan, unda 19000 ming kishi faoliyat ko'rsatadi [6].

Yaponiyaning OTM fani rivoji asosida innovatsion rivojlanish tajribasi ko'rsatdiki, nafaqat yangiliklar ixtirolarni kashf etishga kapital, investitsiya, balki kapital uchun yangiliklar qilinishi shartligi va ulardan samarali foydalanish zarurligi ham muhim omil ekanligi ko'rsatildi. Yaponiya innovatsion rivojlanish tajribasining yana bir qirrasini, bu xususiy biznes vakillarining innovatsion rivojlanishga faol ishtirokidir.

Buning zaminida ikkita motiv bo'lib, birinchisi – vatanparvarlik, ikkinchisi – innovatsion faoliyatga kiritilgan kapital qaytimi, samaradorligi an'anaviy faoliyat turlaridagiga nisbatan ancha yuqoriligidir. Yaponiyaning innovatsion rivojlanish yo'nalishlari g'oyat keng qamrovli bo'lib, uning o'ziga xos jihati iqtisodiyotni modernizatsiya qilishda, texnik-texnologik yangilashda tabiat va jamiyat uyg'unligi, turli aholi qatlamlarining manfaatlari ham inobatga olinishidir. Yaponiya xususiy biznes vakillariga davlat tomonidan berilayotgan "solih krediti" imtiyozini innovatsion rivojlanishni ta'minlashda katta rol uynaydi.

Yaponiyada innovatsion rivojlanishni yanada jadallashtirish uchun ITTKI sub'ektlariga solih, amortizatsiya va boshqa iqtisodiy imtiyozlar tizimini qo'llash amaliyoti keng yo'lga qo'yilgan. Masalan, ITTKI sub'ektlari faoliyati natijasida olinadigan foydani soliqqa tortmaslik, o'sha solih bazasini ularning moddiy-texnika bazasini mustahkamlashga yo'naltirish, import operatsiyalaridan imtiyozli boj-tarif siyosatini qo'llash amaliyoti keng tarqalgan.

Industrial rivojlangan yoki jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan davlatlarda fan-texnika taraqqiyoti va uning negizida iqtisodiyotni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Nazarimizda, O'zbekistonda innovatsion rivojlanishni ta'minlashda ustuvor vazifalardan biri ITTKIga ajratilayotgan mablag'lar miqdorini keskin oshirishdir [7].

Xitoyda yigirma yillik rivojlanish davrida 52 texnologik innovatsiyalar servis markazi tashkil etildi, ulardan 30 tasi milliy markazlarni tashkil etadi. Butun mamlakatni qamrab olgan texnologik bozorlar va xizmat ko'rsatish inkubatsiya markazlarining ko'p bosqichli tarmog'i tashkil etildi.

"Ilmiy texnoparklar"ning yapon modeli ilg'or sohalarda va ilmiy jihatdan intensiv sanoat ishlab chiqarishida ilmiy tadqiqotlar olib boradigan "texnopolis"ni qurishni o'z ichiga oladi. "Texnopolis" loyihasini yaratish 1982 yildan amalga oshirila boshlandi. Tokioning 35 kilometr shimoliy-sharqida Yaponiyaning "ilmiy shahri" - Tsukuba joylashgan. Bu shaharda 215389 kishi yashaydi va ular ellikta davlat ilmiy tadqiqot instituti hamda ikki universitetda ishlashadi. Yaponiyaning etakchi 98ta ilmiy laboratoriyasidan 30tasi Tsukubada joylashgan. Shuning uchun bu shahar dunyoning eng yirik ilmiy markazlaridan biri hisoblanadi.

Xorijiy davlatlardagi fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasining modellarini o'rganish natijalari shuni ko'rsatdiki, fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi jarayoni xorijiy universitetlarda ko'p yillar davomida rivojlanib, ko'plab mamlakatlarning innovatsion rivojlanishida muhim omil bo'lib xizmat qilgan [8].

2002 yil boshida Xalqaro texnoparklar assotsiatsiyasi quyidagi ta'riflarni taklif qildi: "Texnopark - bu innovatsion madaniyatni shakllantirish, shuningdek, innovatsion biznes va ilmiy tashkilotlar o'rtasidagi raqobatni rivojlantirish orqali jamiyat farovonligini oshirishga qaratilgan xamda etakchi mutaxassis-kadrlar tomonidan boshqariladigan tashkilotdir. Ushbu maqsadlarga erishish uchun texnopark-lar OTM, tadqiqot institutlari, kompaniyalar va bozorlar o'rtasida axborot va texnologiyalar oqimini yuzaga keltiradi va boshqaradi. Bu inkubatsiya jarayonlarini tezlashtirish va yangi kompaniyalarni tashkil etish orqali innovatsion kompaniyalarni tashkil etish jarayonini soddalashtiradi, ularning iqtisodiy o'sishini ta'minlaydi. Texnopark yuqori sifatli infratuzilmaga ega maydonlarni ijaraga berishdan tashqari boshqa xizmatlarni ham taklif etadi".

Texnoparkning bunday keng ta'rifi dunyoda mavjud bo'lgan barcha modellarni qamrab olishga qaratilgan. Shunday qilib, ushbu ta'rif "texnologik park" nomi uchun talab qilinayotgan minimal standartlar va talablar to'plamini belgilab beradi.

Xalqaro texnoparklar assotsiatsiyasi esa "texnopark", "texnopolis", "texnologik areal", "tadqiqot parki" va "ilmiy park" kabi tushunchalarning o'zaro mazmun jihatidan uyqashligini ta'kidlaydi. Buyuk Britaniyada odatda "ilmiy park" atamasi ishlatilsa, AQShda - "tadqiqot parki", Rossiyada esa - "texnopark" atamalaridan keng foydalaniladi.

O'z hududida texnoparklarni tashkil etishni rag'batlantirishga harakat qilayotgan tashkilotlar ularni yanada aniqroq ta'riflaydi. "Kvinsland innovatsion kengashi" texnopark to'g'risida quyidagi ta'rifni taklif qiladi: "Texnologik park - bu mintaqaning iqtisodiy salohiyatini yaxshilash uchun ilmiy va texnologik resurslardan keng foydalanish uchun tashkil etilgan yuridik shaxsdir. Texnoparkning muhim missiyasi hudud iqtisodiyotini

kompleks rivojlanishini rag'batlantirish, shuningdek, tijorat va sanoat innovatsiyalarni joriy etilishini soddalashtirishdan iborat" [9].

Texnopark faoliyati - hududning ilmiy va texnik-texnologik madaniyatini boyitadi, qo'shimcha ish o'rinlari yaratadi va qo'shilgan qiymatni ishlab chiqarish hajmini ko'paytiradi.

Texnoparklarning uch turi mavjud: texnologik inkubatorlar, ilmiy (tadqiqot) parklar, texnologik areallar.

Texnologik inkubatorlar ilmiy va tijoratli ishlanmalarni tijoratlashtirishga ixtisoslashgan. U moliyaviy mustaqillikka erishgan sharoitda xam, odatda, mavjud texnopark tarkibida joylashadi.

Ilmiy (tadqiqot) parklari texnoparklardan ko'ra universitetlar bilan yanada yaqinroq aloqada bo'lib, yuqori malakali kadrlarga ega va katta hajmdagi yuqori texnologik natijalarga qaratilgan tadqiqotlar olib boradi.

Texnologik areallar - bir-biri bilan bog'liq sohalarda faoliyat yuritadigan va bir jo'g'rofiy mintaqada joylashgan bir-biriga bog'liq bo'lgan korxonalarining butun klasteridir. Ushbu korxonalar umumiy infratuzilma, mehnat va xizmatlar bozorida birgalikda foydalanishadi va shu kabi yaratilayotgan qulay imkoniyatlardan o'zaro foydalanib, tug'ilyotgan tahdidlarga qarshi birga kurashadi.

Texnoparklarning muvaffaqiyatli faoliyat yuritadigan bir nechta tashkiliy shakllari mavjud. OTM yoki ilmiy tadqiqot instituti texnoparkning yagona ta'sischisi bo'lishi mumkin. Ko'pincha texnoparkning ta'sischilari 2 tadan 20 tagacha bo'lishi mumkin. Ushbu boshqaruv mexanizmi yagona ta'sischisi mavjud mexanizmga qaraganda ancha murakkab, ammo, turli moliyalashtirish manbalaridan foydalanish nuqtai nazaridan yanada samarali hisoblanadi. Bir nechta ta'sischi mavjud bo'lganda sherikchilik (qo'shma) yoki mas'uliyati cheklangan jamiyat tashkil etiladi. Ta'sischilardan har birining hissasi uning manbalari (resurslari) xajmiga bog'liq va odatda ular quyidagilardan iborat:

- OTM - texnologiya uzatish, er, ishchi kapital;
- mahalliy boshqaruv - er, infratuzilma, grantlar;
- bank - investitsiyalar, moliyaviy ekspertizalar, venchur kapitali;
- sanoat korxonalari - er, infratuzilma, investitsiyalar, loyiha ekspertizasi.

Biroq, tashkilot shakllaridan qat'i nazar, muvaffaqiyatli faoliyat yuritadigan texnopark mintaqaviy iqtisodiyotga quyidagi ko'rinishlarda katta hissa qo'shishi mumkin:

- mintaqaning iqtisodiy o'sishini rag'batlantirish.
- mahalliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, bu uning barqarorligini ta'minlaydi.
- kichik va o'rta biznes kompaniyalarini samarali rivojlanishi.
- mahalliy byudjet daromadlarini oshirish.

Demak, texnoparklar OTM, ilmiy va innovatsion infratuzilma sub'ekti bo'lib, ilmiy-texnik sohada ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratadi. Bunda texnopark har tomonlama jihozlangan eksperimental bazaga egaligi va yuqori malakali mutaxassislar jamoasi mavjudligi bilan alohida ahamiyatlidir. Texnoparklar maxsus infratuzilma (binolar, inshootlar, telekommunikatsiya elementlari)ga ega bo'lib, soliq imtiyozlaridan foydalangan holda yangi, fan yutuqlari asosida firmalarga xizmat ko'rsatadi.

2-jadval.

Texnoparklarning tadrijiy va tarixiy taraqqiyoti

Texnoparklar	50-70 yillar	80-90 yillar	90-2000 yillar va istiqbolda
Texnoparklarning keng tarqalgan shakllari	Universitet texnoparklari, hududiy tarmoq texnoparklari, fan shaharchalari	Texnologik inkubatorlar, ixtisoslashgan texnoparklar, texnologiyalar transferi markazlari	Tarmoq texnoparklari, kovorking-markazlar, texnoparklar hamjamiyati
Asosiy jarayonlar	Ilmiy-tadqiqot ishlanmalarini joriy etish	Ilmiy-tadqiqot ishlanmalarini tijoratlashtirish	Axborotlarning almashinuv makonini yaratish (future knowledge ecosystems)
Yadro	Universitet laboratoriyalari, trans milliy kompaniyalarning kompleks tadqiqot va loyihalashtirish byurolari	Texnologik biznes-inkubatorlarning ofis komplekslari	Virtual tarmoqlar, texnoparklarning tarmoq bo'linmalari
Steykxolderlar	Universitetlar, TMK	Mamlakatlar hukumati, mahalliy hokimiyatlar	Innovatsion broker va agentlar, venchur kompaniyalar va investitsion fondlar
Mahsulot	Innovatsion mahsulot	Texnologiya va texnologik echimlar	Tadqiqotchilik salohiyati
Texnoparklarning asosiy xizmatlari	Nazariy (universitetlar, tadqiqotchilik institutlari) va amaliy (korxonalar va tashkilotlar) bilimlarga ega bo'lish	Qulay shartlarda ijaraga berish (reiliterlik biznesi), qo'shimcha xizmatlar taqdim etish	Hamjamiyatga kirib borish imkoniyati
Etakchi	AQSh, Buyuk	Evropa va Osiyo	AQSh

mamlakatlar

Britaniya

mamlakatlari

Jahon miqyosida OTM va uning fani yutuqlari asosida texnoparklar yillar davomida bosqichma-bosqich rivojlanib, bugungi kunda milliy innovatsion tizimni shakllanishida asosiy rol bajaradi (2-jadval).

Texnologik parklarni tashkil etishning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- a) bilim va ixtirolarni texnologiyalarga aylanishi;
- b) texnologiyani tijoratli mahsulotga aylantirish;
- c) kichik yuqori texnologik tadbirkorlik faoliyati orqali texnologiyalarni sanoatga uzatish (transferi);
- d) yuqori fan sig'imli firmalarning shakllanishi va bozor sharoitida samarali rivojlanishi;
- e) yuqori fan sig'imli biznes sohasida korxonalarni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish.

Texnoparklar ilmiy, texnologik va ishlab chiqarish tadbirkorligini barqaror rivojlantirish, yangi kichik va o'rta korxonalarni tashkil etish, ichki va tashqi bozorlarga raqobatbardosh yuqori texnologik mahsulotlarni ishlab chiqarish va etkazib berishni ta'minlaydigan iqtisodiy muhitni yaratishga imkon beradi.

Texnologik parklarni yaratish va rivojlantirishga hissa qo'shadigan viloyatga tadqiqot, ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmani shakllantirish va jadallashtirish, mintaqaga yuqori malakali mutaxassis-larni jalb qilish, iqtisodiy sohani qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish, shu bilan birga yangi ish o'rinlarini yaratish imkoniyati beriladi.

Sanoat korxonalariga o'z mahsulotlarining raqobatbardoshligini oshirish, yangi texnologiyalarni joriy etishni jadallashtirish va kichik innovatsion korxonalarda bitirgan bitiruvchilarni maqsadli tanlash uchun mintaqaning ilmiy-texnik kompleksi salohiyatidan to'liq foydalanish imkoniyati yaratiladi.

OTM va texnologik tadqiqot institutlari o'z ilmiy jamoasi va individual olimlariga olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlari asosida raqobatbardosh ilmiy va texnologik mahsulotlarni yaratish uchun kerakli shart-sharoitlar bilan ta'minlash imkoniyatiga ega. Shu bilan birga, g'oyalarning muallifi, mustaqil tadqiqotchilar, aspirantlar va talabalar ishtirokida aniq ustuvor ilmiy yo'nalishlar bo'yicha ilmiy tadqiqot olib boruvchi jamoa (guruh) to'liq shakllanadi [10].

Amalda bunday guruhlar kuchli raqobat sharoitida yuqori texnologik ishlab chiqarish sohasida amalga oshiriladigan faol tadbirkorlik ko'nikmalariga ega bo'lib, yuqori foyda normasini olishga xarakat qilishadi. Texnoparklar OTM va ilmiy-tadqiqot institutlarining obro'sini oshiradi hamda mintaqaning rivojlanishidagi roli va ko'lamini kengaytiradi.

OTMdagi intellektual kapital va infratuzilma majmuasi sanoat va tadbirkorlik manfaatlarini qo'llab-quvvatlash hamda ularni OTMda mavjud resurslardan (kutubxonalar, axborot imkoniyatlari, ilmiy laboratoriyalar, maxsus jihozlar, ilmiy resurslar, yuqori malakali kadrlar va ilmiy xodimlar) foydalanishga jalb qiluvchi muayyan magnit bo'lib xizmat qiladi.

Amalda texnoparklar qanday ishlaydi?. Ushbu tuzilmalar (biznes inkubatorlar, innovatsion markazlar, muhandislik markazlari va boshqalarni ham o'z ichiga oladi) boshlang'ich tadbirkorlar, olimlar, novatorlar, muhandislarga iqtisodiy rivojlanish va biznes-rejalarni tezkor va to'g'ridan-to'g'ri amalga oshirishni ta'minlashda xizmat ko'rsatish uchun mo'ljallangan. Texnoparkning o'ziga xos xususiyati - yuqori texnologiyalar bilan bevosita bog'langan ilmiy, konstruktorlik va texnologik ishlanmalarni yaratishdir.

G'oya muallifi texnopark ma'muriyatiga biznes-reja shaklida yozilgan loyihagini taqdim etadi. Agar loyiha ma'qullansa, shartnoma odatda muallif bilan 2-3 yillik muddatga tuziladi (shartnomada tomonlar ushbu shartlarni bajarmasa, to'xtatilishi mumkin) va muallif texnika parkining mijoziga aylanadi. Ular uni texnoparkda ishlashi uchun "yacheyka" – ishlab chiqarish moduli bilan ta'minlaydilar. Texnopark mijozlari imtiyozli shartlarda telekommunikatsiya xizmatlari, buxgalteriya hisobi, boshqaruv konsaltingi, yuristlar va boshqa xizmat turlaridan erkin foydalanishlari mumkin. Tashqaridan biron – bir mutaxassis yoki xizmat turini izlashga hojat yo'q, chunki bularning barchasi bu erning o'zida mavjud. Ushbu xizmatlar va loyiha bilan bog'liq boshqa xarajatlarni qoplash uchun mijozlar texnoparkdan kredit olishadi (ba'zan banklar yoki manfaatdor kompaniyalar tomonidan taqdim etiladi). Bularning barchasi texnopark xizmatlarining ro'yxatiga kiritilgan. Agar loyihalar juda samarali va yuqori foydali bo'lsa, ushbu servis xizmati samaradorligi oshib, texnopark (uni ta'sischilari bo'lmish OTM yoki ilmiy markaz)ga daromad keltira boshlaydi.

Texnopark (texnologik park) - ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstruktorlik, loyihalash, konsalting va ishlab chiqarish tashkilotlari hamkorligida mahalliy darajada ajratilgan hududlarda fan, ta'lim va ishlab chiqarishni integratsiya qilishning tashkiliy shaklidir. Texnopark (texnologik park)- yuqori malakali mutaxassislarni jalb etish va ularning potentsiali, ishlab chiqarish, eksperimental va boshqa axborot bazasidan samarali foydalanish orqali ilmiy-texnikaviy ishlanmalarni rivojlantirish va amaliyotga joriy etishni jadallashtirish maqsadida tashkil etilgan. Texnoparklar faoliyatini chuqurroq tahlil qilish uchun ilovadagi

Texnopark - tashqi dunyo bilan yaxshi aloqada bo'lgan kichik innovatsion korxonalarini shakllantirish va rivojlantirishning ilk bosqichlari uchun zarur bo'lgan barcha jihozlar bilan ta'minlangan kichik o'lchamli hudud bo'lib, ushbu kichik innovatsion korxonalariga quyidagilar beriladi:

1) asosiy turdagi ishlab chiqarish uchastkalari (texnoparklar, odatda tor yo'nalishlarga ixtisoslashtirilgan);

2) yangi texnologiyalar uchun eksperimental uskunalarni o'rnatish va ularni tuzatish uchun binolar;

3) mijozlarning asosiy ishlab chiqarish va boshqa noishlab chiqarish ehtiyojlari uchun xonalar;

4) tashkiliy jihatdan xizmat ko'rsatish uchun kerakli shart-sharoitlar tizimi (telefon, faks, nusxa ko'chirish apparati, elektron manzil, Internet, buxgalteriya, xodimlar xizmati, xavfsizlik va boshqalar);

5) boshqaruv tizimi bo'yicha maslaxat va yordam berish (reklama, mijozlar mahsulotlarini sotish, ichki tashkiliy muammolarni hal qilishda yordam berish, mol etkazib beruvchilar va boshqa pudratchilar bilan aloqa o'rnatish va boshqalar).

Texnopark – mustaqil xo'jalik yurituvchi sub'ekt bo'lib, yuqori foyda normasini olish maqsadida o'zini o'zi to'liq moliyalashtiradi va pirovard iqtisodiy natijalardan manfaatdor xisoblanadi. O'zining tashkiliy-iqtisodiy shakli bo'yicha texnopark - aksionerlik jamiyati bo'lib, uning ta'sischilari quyidagilardir:

- unga topshirilgan binolarning egalari;
- park faoliyatini tashkil etish uchun birlamchi mablag'larni ajratadigan bank;
- mintaqaning innovatsion rivojlanishidan manfaatdor mahalliy hokimiyatlar;
- o'z taraqqiyotini amalga oshirishda, shuningdek, professor-o'qituvchilar va talabalarning ish bilan ta'minlanishida, qo'shimcha daromad topishida hamda bozorga yo'naltirilgan ilmiy dasturlarni amalga oshirishdan manfaatdor bo'lgan OTM;
- mahsulot yoki texnologiyalarni tubdan yangilashga ehtiyoj sezayotgan yirik korxonalar.

Ta'sischilarning bunday tarkibi texnoparkning moliyaviy muammolarini hal etishga yordam beradi. Boshqaruv kengashi orqali uning faoliyati samaradorligini jiddiy nazorat qilish, jamoatchilikni qo'llab-quvvatlash va ta'sischilarning manfaatlari muvozanatini ta'minlaydi. Texnoparklar faoliyatining mazmunini chuqurroq tushunib olish uchun texnoparklar kontseptsiyasini anglab etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, texnopark innovatsion biznes boshqaruvi maktabidir. Uning doirasida yangilik yaratuvchilar innovatsion faoliyatning to'liq tarkibiy tuzilishi, undagi ishtirokchilarning roli va zaruriy kasbiy fazilatlari haqida ma'lumotlarga ega bo'lishadi. Texnopark texnologiyani uzatishga qodir va bir-biriga chambarchas bog'liq uchtalik zvenoni, ya'ni "ilmiy raxbar - texnologik menejer - marketolog"ni yaratishga yordam beradi. Buning uchun zarur mutaxassislar (uning bazasida yoki boshqa o'quv markazlarida) uchun treninglar o'tkaziladi.

Texnopark kontseptsiyasini tahlil qilish mazkur tuzilma - yuqori texnologiyalar sohasida fan va ta'limning tijorat hamda notijorat tashkilotlari, moliyaviy institutlari, korxonalar va tadbirkorlarning bir-birlari bilan o'zaro munosabatlardagi hududiy integratsiyalashuv shakli ekanligini ko'rsatadi.

Xulosa va tavsiyalar

Xulosalar shuni ko'rsatadiki, OTMning innovatsion rivojlanishi tashqi omillariga OTM tomonidan nazorat qilinmaydigan institut va tashkilotlar kiradi. O'zgaruvchan tashqi muhitga moslashish OTMdagi innovatsion jarayonlarning rivojida hal qiluvchi rol o'ynaydi va uning samarali ishlashi uchun muhim shartdir.

Ta'kidlash joizki, OTMning innovatsion rivojlanishi tashqi omillari ko'p hollarda barcha OTMlarga bir xil ta'sir ko'rsatadi. Shu munosabat bilan, ularni o'rganish har bir OTM rivojlanishining kuchli va zaif tomonlarini aniq ko'rsatadi, qaerda mavjud imkoniyatlardan etarli foydalanilmayotganini xatosiz ko'rsatib beradi. Innovatsion rivojlanishning tashqi omillari tizimi muayyan OTMning innovatsion faoliyati rivojlanishi holatining sababini aniqlash imkonini beradi. O'zgaruvchan tashqi muhitga o'z vaqtida va kerakli darajada moslasha bilish OTMdagi innovatsion jarayonlarning yuzaga kelishida

hal qiluvchi o'rin tutadi va uning samarali ishlashi uchun muhim shart hisoblanadi. OTMning innovatsion faoliyati samaradorligini oshirish ko'rib chiqilgan innovatsion rivojlanishning ichki va tashqi omillari ta'siriga bog'liq bo'lib, natijada ta'lim xizmatlari bozorida innovatsion salohiyatni kuchaytirish va ularning raqobatbardoshligini oshirishga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Махмудов Н.М., Авазов Н.Р. . (2019). Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришда инвестициялардан самарали фойдаланиш йўллари. Тошкент: Иқтисодиёт.Ш.И., М. (2017). Инвестицион муҳит жозибadorлиги: назария, методология ва амалиёт. Тошкент: “Маънавият” Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси.
2. Тухлиев И.С. Миллий инновацион тизимни шакллантириш ва ривожлантириш омиллари //Иқтисод ва инновацион технологиялар – илмий электрон журнал. 2020. -№5. Сентабр-октабр.
3. Шарипов Қ. Вазиятли марказ иқтисодиётни ракамлаштириш шароитида олий таълим сифатини ошириш омили сифатида //Архив научных исследований. 2020. -№27
4. Усмонов Б. Университет илмининг миллий инновацион тизимга қўшилишига мисол. Илмий-методик тўплам, 2015 йил 3-сон, 66-75-бет. Европа Иттифоқининг Ўзбекистондаги Эрасмус + миллий офиси.
5. Шумпетер Ж. Иқтисодий ривожланиш назарияси. - М: Прогресс, 1982 .. С.54.
6. Санто Б. Инновация иқтисодий ривожланиш воситаси сифатида / Пер. венгар билан. - М.: Прогресс, 1990.164с
7. Титов А.Б. Инновацияларни бошқаришнинг ташкилий усуллари. - Санкт-Петербург : нашриёти - йилда СПСУЭФ, 1998.138
8. Медынский В.Г., Ильдеменов С.В. Реинжиниринг инновационного предпринимательства - Учебное пособие, 1999: Издательство: «Юнити», стр. 414
9. Ўзбекистон: жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, инновацион тараққиёт ва миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини ошириш / ЎзФА, Иқтисодиёт институти. А.Ф.Расулевнинг таҳрири остида монография. – Т.: Konsauditinform-Nashr, 2011. – 408 б.
10. Балабанов И.Т. Инновацияларни бошқариш. - Санкт-Петербург: Петер, 2009. 100-стр
11. Н.М.Махмудов. Интеллектуал салоҳият ва педагогик маҳорат, инвестиция – инновацион ривожланишнинг асоси. // Pedagogik mahorat. Pmiy-nazariy va metodik jurnal. 2020, № 3.7 б.
12. Кочетов, А. И. По поводу развития инновационных способностей / А. И. Кочетов // Высшее образование в России. - 1997. - № 5. - С. 94-98
13. Беляков С.А., Иванова А.А. Таълимни бошқариш тизимини давом эттириш / С.А. Беляков, А.А. Иванова // Университетни бошқариш: амалиёт ва таҳлил. 2010. № 3 (55). С.74-81.

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution- 4.0 International License (CC - BY 4.0)

